МӘММӘД АРАЗ

сечилмиш әсәрләри

МӘММӘД АРАЗ СӨЗҮНҮН СЕҺРИ

Торпаға атылан тохумун чүчәрдијини, јердән илан дили кими сыјрылыб чыхдығыны, беш-он күнүн ичиндә јашыл тонгала дөндүјүнү дә, јерә санчылан гәләмәнин илк баһарын нәфәсијлә ојаныб дөрд јана ганадландығыны да чох көрмүшүк!

Вә'дәси јетишәндә баһарын гајғыкеш әли алтында даш-торпаг да көјәрир, гајалар да чичәк ачыр.

Мәнә елә кәлир ки, сөзүн дә тохума бәнзәр, торпаға санчылан гәләмәјә бәнзәр бир өмүр јолу вар.

Һәр инсан өзүјлә дүнјаја бир ад кәтирир. Бу ады очаға, шөһрәт бајрағына чевирәнләр дә олур, нифрәт, лә'нәт һәдәфинә дөндәрәнләр дә!..

Мәммәд Аразын отуз иллик јарадычылығындан сечмәләрин топландығы вә һәјәчанла вәрәгләдијим бу китаба өн сөз јазаркән фикримә бу мүгајисә һардан кәлди вә нәјә көрә кәлди? Бәлкә она көрә ки, мән Мәммәд Араз адынын јаранан күндән нечә гол-ганад атдығыны, сајсыз-һесабсыз охучу дујғусуна чәтир тутдуғуну јахшы билирәм? Бәлкә она көрә ки, Мәммәд Аразын гәләминдән чыхан сөзүн сачда говрулан говурға кими чырта-чыртла кағыздан охучу дилинә тулландығынын, беш күн, он күн сонра јурдун ән учгарында да далғын бир кәнд ушағынын, бир мәктәбли—«чобанын» дили илә «ганадлы гајаларын», «вәтән дашынын», «әли гашында булудларын», «див әдалы илдырымларын», «гузу булагларын» гулағына охундуғунун шаһиди олмушам?

Һәр һалда Мәммәд Араз ше'ри һаггында дүшүнәркән сөздән—бу сарајын кәрпичиндән башламағымын өз-өзлүјүндә бир мә'насы вар. Чүнки чүрүк кәрпичлә көзәл имарәт учалтмаг мүмкүн олма-

дығы кими чансыз, нәфәссиз, тутумсуз сөзлә бу күнүн бөјүк поезијасыны јаратмаг ағласығмаздыр.

Сөз дә палтар кимидир. Сәнәткарын бојуна бичилир, нашы адамын әјниндә өзкә палтары кими асылыб галыр. Мәммәд Араз үчүн— Азәрбајчан дили талејин әли илә өлчүлүб бичилиб. Ана дили онун ше'риндә дирилир, ганадлыдыр, галхыб-габарыр, үмман кими ләнкәр вурур. Гүдрәтли бир муғәнни үчүн пәрдәләрдә кәзишмәк нә гәдәр ади бир ишдирсә Мәммәд Араз үчүн дә дилин зилинә галхмаг, бәминә енмәк о гәдәр асандыр.

Тутумлу, поетик сөз һаггында дүшүнәркән јадыма тез-тез улдуз дүнјалары, планетләр дүшүр. Кәнардан һамысы ејни ишыгла көз вурсалар да, һансы планетин әтрафында һәјат үчүн мүнасиб һава мүһити јохдурса о планет өлүдүр.

Јер өз Инсан адлы бөјүк сәрвәтинә көрә атмосфер фәчринә борчлудур. О сөзүн ки башында белә сеһрли һәјат һаләси јохдур, о сөз ки әдәбијјат кәһкәшанына чылпаг чыхыр, о — чансыздыр, өлүдүр. Сөзләр дә дән кими үздән бир-биринә бәнзәјир; торпаға атылмајынча, охучу үрәјинә јетишмәјинчә һансынын долу, һансынын исә мајасыз, пуч олдуғуну ајырмаг чәтиндир. Мәммәд Араз сөзү сечмә дән кими үрәкдә јүз фаизли чыхыш, чүчәрти верән ше'рдир; бу бахымдан инди поезијамызда онунла мүгајисә олунан мүәллифләр аздыр.

Сөзү бәситләшдирмәк, онун сеһрини дағытмаг, классикләримизин танры веркиси сајдыглары илһамлы бәдии сөзү — ади данышыг сәвијјәсинә ендирмәк, әслиндә, истe'дадсызлыг әламәтидир вә бу чәһәт мүәјјән вахтларда ше'римизин инкишафына чох мане олуб.

Мәммәд Араз дејәндә ки:

Чох көзлү вар торпағына кор бахыр,
Дан јеринә бәбәјиндә тор бахыр,
Јүз дә чевир, мин дә әлә торпағы
Намәрдинән мәрд јанашы көјәрди.

Мән Аразда шахәләнән чинардым,
Өмрү бoју туфан әјдим, су јардым,
Хәтаинин гылынчыны сувардым—
Мәммәд Араз карандашы көјәрди...

бир јандан «Мәммәд Араз карандашы»нын Хәтаи гылынчынын вариси олмаг күчү тәсдиг олунурса, онун шаир амалы көрүнүрсә, бир јандан да бу мисралара мәрмәр кими һөрүлмүш кәлмәләрин һәр биринин ағырлығы дујулур, мисраларын һәр бириндән гопан ишыг Хәтаи гылынчы кими көз гамашдырыр.

Мәним үчүн Мәммәд Араз ше'ри — сөзүн ичтимаи күчә чеврилмәк нүмунәсидир. Јолу шаир үрәјиндән охучу додағына гәдәр олан сөз дә вар...

Мәммәд Аразын ше'ри исә тәзә ган кими охучунун дамарына вурулур. Сөз сөзлүкдән чыхыб маддиләшир, үрәк тәпәринә, үмидә, тәсәллијә, көз јашына чеврилир. Мәммәд Араз ше'ри гүввәдир, халг мә'нәвијјатынын чәки дашларындан, кәнчлијин баш тәрбијәчиләриндән биридир.

Һәм дә бу, Мәммәд Аразын овчуна көјдән дүшән сәадәт пајы дејил, сөзлә отузиллик силаһдашлығын, достлуғун вә гаршылыглы анлашманын бәһрәсидир.

Илкинлик һәмишә ширинлик, әзизлик, әвәзолунмазлыг дујғусу ојадыр. Јә'ни илк севки кими, илк мүәллим дә, илк ше'р дә, илк китаб да, илк өвлад да тајы олмајан бир севинчдир вә онун ојатдығы һиссләр һеч вахт унудулмур.

М. Аразын «Мән сәни тапарам» китабы евимә мүәллиф автографы илә кәлән илк китабдыр. О вахт башдан-баша әзбәр билдијим бу китаб нечә иллик мәсафәнин бу үзүндән баханда да өз парлаг поетик рәнкләри илә мәни һејрәтләндирир вә инди дә мән ордакы бир чох ше'ри поезијамызын көзәл нүмунәләри һесаб едирәм.

Шаирин тәхминән отузиллик јарадычылығындан сечмәләрин топландығы бу китабда да «Мән сәни тапарам»дан ганадланан бә'зи ше'рләрлә растлашырыг.

Мәм.. д Аразы шәхсән танымағым, ону бир ше'р пәрванәси, көзәл бир инсан, е'тибарлы, гајғыкеш јолдаш, бүтүн варлығы илә Азәрбајчан торпағына, онун кечмишинә, кәләчәјинә бағлы олан бир вәтәндаш, ел адамы, ел ағсаггалы кими севмәјимин јашы да һәмин илләрдән вә һәмин китабдан башланыр.

Мәммәд Аразын илк китаблары «Севки нәғмәси» дә (1959), «Үч оғул анасы» да (1961) онун шаир нәфәсинин тәравәтини, поетик дүнјасынын бәнзәрсизлијини көстәрирди. Хүсусән, «Үч оғул анасы» поемасы о вахтлар чаван ше'р һәвәскарларынын дилинин әзбәри иди. Лакин мәнә елә кәлир ки, о вахт Мәммәд Араз ше'ри јазычы јолунун башланғычы үчүн чох тәбии олан бир шәкилдә, јалныз бу китабларын вә әдәбијјат һәвәскарларынын јаддаш орбитиндә фырланан сөз иди. «Мән сәни тапарам»ла бу орбит гат-гат бөјүдү вә китабдан-китаба Мәммәд Араз сөзүнүн сәрһәдләри кенишләнди. Инди бу сөзүн мејданы бүтөв Азәрбајчандыр вә онун һүдудларындан кәнарда да мин-мин охучунун үрәјидир.

Бу бирчилдликдә топланан ше'рләрин чохуну гәзет вә журнал сәһифәләриндә, әввәлки китабларда охусам да, күлл һалында көздән кечирәндә Мәммәд Араз сөзүнүн сеһри мәни бир даһа валеһ етди. Мән бу китабда «муасирлик», тәзәлик дејилән анлајышларын маһијјәтини бир даһа дәрк етдим.

Бу китабын мүасирлијинин башлыча сирләриндән бири, мәнчә,

онун охучу үрәјинә көкләнә билмәсиндәдир. Билирик ки, тәбиәтдә елә зәиф вә елә күчлү сәсләр вар ки, инсан гулағы ону тута билмир; инсанын ешитмә органы јалныз мүәјјән тезликли сәсләри гәбул едир. Бәдии сөз иддиасы илә мејдана чыхан бир чох јазылар да бизим дујғуларымызын, зөвгүмүзүн өлчүләри илә ујушмадығына көрә јан кечир, үрәјимиздә һеч бир әкс-сәда доғурмур.

Мәммәд Араз ше'ри исә һәм мөвзуча, һәм дә ифадә тәрзинә көрә елә бир сәвијјәдәдир ки, һәмишә дујғу һәдәфләринә дүз вә сәрраст јетир.

Ше'римиздә форма, ифадә тәрзи мүбаһисәләри кедән, арада интеллект, гејри-интеллект сәрһәдләри чәкилән вахтларда **да Мәммәд** Араз ше'ри бу ајры-сечкилијә мејдан охујан бир учалыгда дајаныб.

О, поезијамызын ән'әнәләринә чох мөһкәм шәкилдә бағлыдыр; ејни заманда бу ән'әнәвилик һеч вахт ону интеллектуаллыг тәләбләриндән узаглашдыра билмәјиб, онун јарадычылығында мүасир азәрбајчанлынын бәдии, поетик, јүксәк образларла ифадәсини тапан дүшүнчәси ән'әнәви формалара јени ганад, күч кәтирир. Бу бахымдан, мәсәлән, Мәммәд Араз гошмалары һаггында хүсуси бир сөһбәт ачмаг олар.

Мин илләр ше'рин баш мөвзуларындан олан һәјат вә өлүм проблеми, инсанын кәлиши илә кедиши арасындакы мәсафәнин азлығы вә бундан доған кәдәр, драматизм вә нәһајәт онсуз да гыса олан өмүрдә мә'налы јашамағын јеканә дүз јол олмасына инам, бу өмрү јүксәк идеаллара, Вәтәнә хидмәтә чағырыш — Мәммәд Араз јарадычылығынын сәчијјәви чәһәтләридир.

Мәммәд Араз кәдәри Фүзули кәдәринин варисидир вә өз зәрифлији, инсанилији илә охучуну илкинлијә, көкә, тәмизлијә, е'тибара, јүксәк севкијә, торпаға бағлајыр, ону учалдыр; маһијјәт етибары илә бу кәдәр дүшүндүрән вә көзәл јашамаға чағыран кәдәрдир.

Сөз јох ки, Мәммәд Араз ше'ринә бөјүк охучу мәһәббәтинин башлыча сәбәби бу ше'рин бәдии парлаглығы вә јүксәк вәтәндашлыг гејрәтидир. Әслиндә вәтәндашлыг анлајышы исте'дад өлчүсүдүр. Јә'ни шаир исте'дады нә гәдәр бөјүк вә камилдирсә, мүәллиф бир характер кими нә гәдәр јеткин вә бүтөвдүрсә, онун втәндашлыг мөвгеји дә бир о гәдәр ајдын вә барышмаз олачаг.

Мәммәд Араз ше'ри бүтүн руһу илә Азәрбајчан торпағына бағлыдыр, онунла нәфәс алыр. Адама елә кәлир ки, онун лирик гәһрәманы үчүн «Азәрбајчан дүнјасында» кизли нөгтә, ачылмамыш сирр јохдур. Она көрә дә онун сәси кур, инамлы, чәсарәтли, сәррастдыр.

Араз һаггында чох јазылыб вә јазылыр. Лакин «Араз шаири» олмаг Мәммәдә гисмәт олуб. О, бу ады чох бөјүк бир ләјагәтлә дашыјыр вә Араз дәрдинин ше'римиздә ән көзәл ифадәчиләриндән биридир.

М. Араз үчүн һәјат проблемләри бир үзлү дејил. О, Азәрбајчанын ајрылығыны һәмишә халгымызын мә'нәви проблемләри илә јанашы көтүрүр. Јә'ни халгын сијаси бүтөвлүјү арзусу онун көзүндә һәмишә мә'нәви бүтөвлүк, камиллик арзусу илә гошадыр. Сијаси зоракылыгларын, голузорлулуғун империја һекемонлугларынын нәтичәси олан Араз сәрһәдләри илә јанашы, мә'нәви күтлүк вә корлугдан, хырда дујғулардан ирәли кәлән һаллар, јерлипәрәстлик, дујғусузлуг, үрәјини ел дәрдинә гапамаг, әјрилик, һарынлыг вә с. елә проблемләр дә вар ки, балача чиркаб архлары кими арамыздан ахыб Араза гол-ганад олур, она көрпү салмағымыза имкан вермир.

Мәммәд Араз сөзү маһијјәтчә үсјанкар, һәр чүр сијаси вә мә'нәви әсарәтә гаршы чәсарәтлә чыхан, гәһрәман руһлу бир сөздүр.

Вәтән мәнә оғул десә нә дәрдим,
Мамыр олуб гајасында битәрдим...

Вәтәнә лајигли оғул олмаг истәји онун бүтүн јарадычылығына кур ишыг салыр...

Китабда топланан ше'рләри сәчијјәләндирән башлыча чәһәтләрдән бири дә бурада поетик аләмин зәнкинлији вә әлванлығыдыр.

«Мисра гуртарыр, фикир исә сәрһәдсиздир...» Һероглифлә јазылан гәдим чин ше'ри һаггында ишләдилән бу көзәл ифадә Мәммәд Араз ше'ринә чох јарашыр. Бу китабын фикир сәрһәдләри сон дәрәчә кенишдир.

Бөјүк рус шаири Блокун көзәл бир сөзү вар: Шаирә һәр ше'ји бағышламаг олар, заманын руһуну тәһрифдән башга!..

Доғрудан да, өз дөврүнүн һавасыны јашатмајан, дөврүнүн вичданлы әкс-сәдасы олмајан, кәләчәк јүз илләрә бу күнүн һәгигәтләрини јетирә билмәјән әдәбијјатын һеч бир дәјәри јохдур.

Бу бахымдан әлимиздәки китаб тәхминән отуз иллик бир дөвр үчүн бизим мә'нәви һәјатымызын саф, көзәл, чанлы ајнасыдыр; бу дөврдә азәрбајчанлы руһу үчүн сәчијјәви олан ән башлыча кејфијјәтләри өзүндә чәмләшдириб. Јә'ни бу китаб шаирлә заманын елә бир диалогудур ки, нәтичә е'тибарилә охучуну өјрәдир, тә'сирләндирир, һәрәкәтә кәтирир вә ону әсл һәгигәтә доғру истигамәтләндирир.

Мәммәд Араз һаггында јазыларымын бириндә онун ше'ринин күчүнү тәбии илһам вә исте'дадла бағламышдым. Һәмин фикри тәкрар етмәк истәјирәм. О, өз евинә илһамы су кими насосла чәкмир; онун илһамы тәбии бир ахарла, кур дағ чајы кими кәлир, сајсыз-һесабсыз саф дујғу чешмәсинә бағлы олдуғуна көрә бу ахар гурумаздыр, сусмаздыр.

Бу китаб шаирин «Севки нәғмәси», «Үч оғул анасы», «Араз ахыр», «Анамдан јадикар нәғмәләр», «Өмүр карваны», «Мән сәни тапарам», «Илләрдән бири», «Ганадлы гајалар», «Атамын китабы», «Охучуја мәктуб», «Ајларым, илләрим», еләчә дә Москвада, Бакыда русча бурахылмыш китабларын ишләк макистрала чевирдији бир ше'р јолунун уғурлу јекуну, һесабатыдыр. Инанырыг ки, охучулара севинч бәхш едәчәк.

Шаир ше'рләринин бириндә јазыр:

Бир гајаја сөјкәнмишәм,
　　　　　　　　дејирәм каш:
Бах беләчә даша дөнәм јаваш-јаваш...

Мәммәд Араз јарадычылығына бөјүк үмумхалг севкиси бизә имкан верир дејәк ки, о, јаваш-јаваш даша дөнмүр, онун ше'р гарталы јаваш-јаваш ганадларыны даһа кениш ачыр; о, јаваш-јаваш һејкәлләшир.

Бу китаб, әслиндә бир шаир тәрчүмеји-һалы, бир өмрүн поетик салнамәсидир вә бизә һагг верир ки, онун мүәллифинин мүасир совет ше'ринин ән гүдрәтли јарадычылары илә бир сырада дајандығыны бир даһа тәсдиг едәк.

САБИР РУСТӘМХАНЛЫ